

Kultura na okraji politického zájmu

Pokud chceme rozumně diskutovat o kulturní politice v České republice, musíme opustit současné liberální dogma o minimalistickém vztahu státu a kultury, které po listopadu 1989 nahradilo totální politickou kontrolu a intervence v době komunistického režimu.

Předpokladem toho, abychom se mohli dobrat nějakých smysluplných závěrů, je schopnost otevřené reflexe vztahu kultury a politiky za uplynulé čtvrtstoletí a postoje české společnosti ke kultuře. Nelze jednoduše nahradit jednu ideologii druhou. Diskuse o kulturní politice v České republice musí mít hlubší dimenzi.

Nemůže být pochyb o tom, že západoevropská společnost se od 80. let minulého století významně změnila. Dá se předpokládat, že současná doba přináší proměnu postmoderního pojetí světa. Například diskuse o roli náboženství v politice a jeho vnímání jako zdroje kulturní identity je zcela odlišná od témat prosazovaných avantgardou a nesených vírou v pokrok, stejně tak jako pozdější ztráta této víry a snaha o uchování výdobytků moderny v podobě následné manýry, neřku-li historismu. Podnětem k této proměně není jen střet Západu s islámským světem v současnosti kvůli jeho radikálním projevům v podobě terorismu, ať již mimo území Evropy nebo v jejích metropolích, protože ten se v různých podobách odehrává více než tisíc let a toto potýkání nemusí mít vždy nutně násilnou podobu. Odpovědi na otázky z oblasti témat kulturní politiky dneška nemohou být totožné s odpověďmi na otázky z tehdejší doby. Především si však dnes musíme klást otázky jiné.

Přežívající stereotyp „kulturní nadstavby“

Přestože se svět od 90. let 20. století podstatně proměnil, pozorujeme v českém prostředí do určité míry přetrvávání jistých stereotypů a schémat, která mají původ v marxistické ideologii a vzorcích jednání vlastních totalitně řízené společnosti. V širším povědomí dosud přežívá marxistické pojetí kultury coby společenské nadstavby, která vychází z ekonomické základny, ačkoliv užívání pojmu „nadstavba“ se přetrvávajícími uživateli z opatrnosti přesunulo převážně do neformální roviny komunikace. Na kulturu musí nejdříve něco zbýt z bohatství, které vyprodukuje ekonomická sféra. Ta je v tomto pojetí světa prioritní a primární, přičemž kultura je nyní stále více ztotožňována se zábavou, odvozenou až z ekonomické, tedy materiální podstaty našeho bytí. Z takovéto představy skutečnosti vyplývá nesamozřejmost pozice kultury mezi agendami současné politiky. Stává se posledním zástupcem duchovní sféry člověka, jejíž přítomnost ve veřejném prostoru je dosud tolerována po osvícenské delegitimizaci takového nároku pro náboženství a po potlačení role filozofie zejména po nedávném ústupu metafyziky. V takto redukováném chápání povahy lidské existence a jejího vztahu ke skutečnosti se vytrácí jak vědomí nezastupitelnosti kultury jako nástroje porozumění nejen těmto jevům, tak porozumění projevům kultury jako takové. Vystává proto otázka, nakolik je nezbytné ujasnit si alespoň základní východiska a pojmy, aby diskuse o kulturní politice měla v současnosti vůbec nějaký smysl. Je obtížné překlénout takové

propasti v přístupu dnešních společenských a politických elit, které o kulturní politice rozhodují. Mnohým je nezbytné neustále vysvětlovat, že složitost současného světa nelze vtěsnat do něčí všeobecné nevědomosti, která si k reflexi skutečnosti a sebe sama vystačí např. s marxistickými poučkami, zploštělým technokratickým viděním příčinných souvislostí a v obrazotvornosti nepřekročí ideologická kliše.

Kreativní a inovativní povaha kultury se stává v takových případech zcela nesrozumitelnou. Je možné se v naší diskusi o kulturní politice vyhnout osvětové a vzdělávací dimenzi? Jak vysvětlit někomu, kdo se nikdy nezamyslel nad tím, že ani sebeštědřejší materiální podpora neumětelství neumožní vznik hodnotného kulturního statku, či že motivace navštívit nějakou kulturní akci, např. koncert nebo divadelní představení, anebo si koupit knihu se neodvíjí od existence přebytku v rodinném rozpočtu, v čem spočívá podstata kulturní politiky státu a místních a regionálních samospráv? Jaké argumenty mohou vyvrátit zcela mylné chápání kulturního bohatství, které je produktem každého prosperujícího lidského společenství, jako nerozumné investice, která neprodukuje další konzumní statky, a stává se proto příčinou následujícího poklesu společenského blahobytu?

Duchovní povaha kultury se projevuje zejména v oblasti umění. Tato část kultury vyjadřuje vždy ideje jak jeho tvůrců, tak jeho zadavatelů – často spolutvůrců konkrétní ideje, kterým umění nejen v historických dobách sloužilo jako nástroj (sebe)reprezentace. Pouze falešný dualismus může dospět k závěru, že myšlenky, jejichž realizace vedly k prosperitě lidského společenství, jsou odlišné od myšlenek, které stojí v pozadí vzniku kulturních děl, myšlenek, které vyjadřovalo umění dané doby na daném místě. Mezi kulturou a prosperitou existuje přímý vztah, přímá závislost. Proto představa, že růst kvantity (materiální) sám o sobě přechází v kvalitativní skok, může pocházet pouze z výprodeje ze skladů zásob dávno překonaných ideologií. Každý ví, že shromážděním sebevětšího množství stavebního materiálu na jednom místě nikdy nevznikne architektonické dílo.

To lze naopak charakterizovat jako zhmotnělou ideu vyjádřenou vytvořením prostoru a tvaru, pro niž byl příslušný materiál následně shromážděn a v souladu s jejím záměrem použit. I současná kulturní politika je svým způsobem tvůrčím činem, jehož realizaci předchází vlastní idea. Jak však v demokracii zajistit z této skutečnosti vyplývající nárok, aby se na její tvorbě podíleli kreativní a kulturně kompetentní političtí představitelé?

Kultura v měřítku prosperity

Ideologické pohledy na kulturu a její roli ve společnosti byly doplněny o další neústrojně představy, které se snaží v duchu podřízenosti a závislosti kultury na ekonomice hledat opodstatnění její podpory v odvození od jevů, které jsou jejím vedlejším produktem, jako např. kulturní turismus. Není snad nesmyslnějšího pokusu při obhajobě hodnoty kultury jako takové neargumentovat věcně a otevřeně podstatou a povahou jí samotné, nýbrž odvozovat ji od něčeho, co je od ní samé odvozeno. Tímto její smysl a vlastní hodnotu nikdy dovodit nejde. Kultura má smysl sama o sobě, protože je projevem toho, co je člověku nejvlastnější.

Jak již bylo uvedeno, pokud kultura není jen důsledkem shromáždění dostatečného množství finančních prostředků nebo materiálních statků obecně, nýbrž především vyjádřením nějaké ideje, která reprezentuje určité pojetí uspořádání společnosti, nebo obecněji vyjádřením postoje člověka ke skutečnosti, jeví se ekonomicky redukovaná argumentace na její podporu stěží logická a obhajitelná. V případě, že je kultura chápána pouze jako nástroj růstu ekonomické prosperity, pouštíme se do hledání obtížně stanovitelných kritérií efektivity.

Tam, kde chybí schopnost porozumění obsahu, o který v kulturní produkci, zejména pak v umění jde, nastupují pomocná kritéria k měření kvality výstupů, rozmáhá se výkaznictví. Nástrojem kontroly využívání veřejných finančních prostředků se stávají byrokratické standardy a zásady manažerského řízení. Není však většího protimlůvu než pokoušet se podpořit kreativitu a invenci byrokratizací procesů, protože ta se právě vyznačuje přesným a mechanickým opakováním nacvičených postupů. Byrokratizace ze své podstaty dusí invenci, kreativitu a motivaci pro hledání inovativních postupů a snahu o vyjádření nových, často obtížně obhajitelných myšlenek. Požadavky na manažerský způsob řízení často vyjadřují bezradnost v porozumění smyslu existence samotné kulturní instituce a její produkce co do obsahové stránky. Tento způsob řízení je samozřejmě i v kulturních institucích oprávněný, avšak často je zaměňován za praxi z hospodářské sféry, kde úspěchem je produkt vyrobený za co nejnižší náklady v co nejvyšší

kvalitě tak, aby byl na trhu konkurenceschopný. Hodnota kultury je těžko měřitelná, není totiž exaktní povahy. Porozumět obsahu a smyslu sdělení kulturní produkce vyžaduje určité předpoklady, posoudit kvalitu pomáhá umělecká kritika, která používá i subjektivní kritéria hodnocení.

Dobrý management kultury se naopak musí vyznačovat schopností vytvářet maximálně možné flexibilní prostředí, umožňující rychle reagovat a vyzkoušet nová a „nestandardní“ řešení, protože jen tak je schopen vyhovět povaze samotné kultury.

Mezi nejdůležitější otázky, které je třeba si klást v souvislosti s hledáním vhodné kulturní politiky našeho státu, patří poznávací role kultury jakožto nástroje porozumění skutečnosti a s tím související chápání podstaty člověka, respektive hledání jeho pravdivého obrazu. Czesław Miłosz říká, že skutečnost je vždy zprostředkována uměleckými díly a nikdy se neobjevuje v „surovém stavu“, ale jako část kultury ve stavu uspořádaném. Podle tohoto básníka je dosažení skutečnosti nemožné bez zprostředkování kulturou, protože jazyk mění skutečnost v katalog údajů a popis není dostatečným důkazem možnosti „setkání světa s jazykem“.

Z toho můžeme odvodit pravý význam kultury z antropologického a sociologického hlediska. Kultura slouží k sebeidentifikaci a k sebe prezentaci člověka a lidského společenství. V souvislosti s pojmenováním významu kultury není možné opomenout její vzdělávací potenciál, u nás, v zemi s jednou z nejlepších sítí veřejných uměleckých škol, soustavně opomíjený.

Selhání politické reprezentace

V případě reflexe vztahu mezi kulturou a politikou za posledních 25 let je třeba poukázat na četná selhání politiky, která se významně dotkla kultury. Předně se jedná o český liberální koncept, který prakticky nenachází fungující protějšek nikde ve světě. Představa, že stát se nemá podílet na financování umění a kultury, může za určitých podmínek poukázat na úspěšné modely vztahu státu a kultury v anglosaském prostředí. Jenže typicky české nefunkční provedení nerespektovalo jak fakt, že hranice malé země ve střední Evropě neomývá několik moří, tak skutečnost, že kultura je v tomto modelu uspořádání financována z velké části z daňových odpisů bohaté části společenské elity. Tou první podmínkou je skutečnost, že naše země má zcela odlišné kulturní tradice a české politické elity udělaly pramálo pro přizpůsobení se novým podmínkám, natož pro přechod na jiný model financování. Tímto způsobem předchozí političtí představitelé zdiskreditovali jednak mnohé přitažlivé ideje, jednak svoji pověst co do kompetentnosti vést vlastní zemi.

Druhým příkladem nezpůsobilosti politických reprezentací v oblasti kultury jsou výsledky krajské politiky. Po počátečním vzestupu kulturní agendy, která v případě mnohých, územně a historicky nehomogenních krajů sloužila jako nástroj k vytvoření nové regionální identity, nastal na konci první dekády existence krajů zásadní obrat. Politické reprezentace krajů začaly soustředit svoji pozornost na témata celostátní politiky a přestaly se zajímat o řešení mnohých regionálních problémů. Projevilo se to rušením samostatných odborů kultury na krajských úřadech a oslabením samosprávných agend v této oblasti. Navenek se selhání krajských reprezentací projevuje trestným stíháním politiků a úředníků v několika krajích za zneužívání evropských dotací. Je patrné, že kritizované projekty a případy špatného hospodaření s veřejnými prostředky poškozují rozvoj kultury, poněvadž jsou takto promarněny příležitosti na její mimořádnou podporu a sanaci přežívajících vnitřních dluhů a zanedbanosti kulturního dědictví a nedostatečné kulturní infrastruktury.

Naděje v decentralizaci kulturní politiky

Za daného stavu veřejného života v naší zemi je nezbytné realisticky uvažovat v rámci možných kategorií o podobě spravování kulturní agendy státu. Rozhodně ze současných podmínek a možností vyplývá, že podobu české kultury nemohou prostřednictvím politiky a politických programů určovat současné politické elity. Nedostatečná členská základna ve společnosti dosti neukotvených a nestabilních politických stran a nástup obtížně zařaditelných hnutí bez dlouhodobě kultivované vazby na voličské skupiny má destruktivní dopady i na poměrně robustní a odolný ústavní pořádek v zemi, mnohem hůře se však projevuje v prostředí tak křehkém a zranitelném, jako je kultura. Z praktického hlediska je nemyslitelné, aby třeba na komunální úrovni radnice nabízela kulturní politiku zcela odlišnou od zájmů a požadavků svých voličů. Vztah ke kultuře rozhodoval ve městech jako např. Ústí nad Labem a Brno o výsledku posledních

komunálních voleb, na rozdíl od regionální a celostátní úrovně. Tato skutečnost slouží nejen jako podpůrný argument pro decentralizaci řízení kultury, ale i jako námět k zamyšlení, proč ryze kulturní témata dosud nesehrávala v regionální a celostátní politice významnější roli.

Zajímavé je vnímání role státu v kultuře z hlediska reprezentace demokratické společnosti v současné době jejího pluralitního charakteru. Znamená to, že postoj státu ke kultuře nemůže vést k objektivní uniformitě jako svého kulturního obrazu. Pokud držitelé politické moci nechtějí sklouznout k riziku znásilnění nároku na tvůrčí svobodu, což vede vždy k úpadku kvality kulturní produkce, musejí sami omezit svoji moc vzešlou z voleb, a to tak, že část rozhodovacích pravomocí předají odborným grémiím a komisím a vlastní samostatná rozhodnutí budou opírat o konzultace s poradními orgány. Zatímco o rozsahu a podmínkách kulturních služeb poskytovaných občanům státem je potřebné vést stálou politickou diskusi, o jejich dostupnosti a rovnosti všech v právu na přístup ke kulturním statkům financovaným státem nemůže být pochyb. Úspěšnému rozvoji kultury však ještě více prospívá, když stát vytvoří takové podmínky, aby rozhodnutí o podpoře a využití kulturních statků ponechal na svých občanech a nestátních organizacích, případně je delegoval na samosprávy. Je totiž evidentní, jak prospěšný byl pro rozvoj kultury ve městech a obcích vznik demokratických samospráv v roce 1990 a jak důležité bylo předání majetku a finančních zdrojů pro zajištění kultury na tuto rozhodovací úroveň. Totéž platí obecně o restitucích v případě péče o památky. Bohužel následně nezbytné zajištění efektivního vícezdrojového a víceúrovňového financování uvízlo již před 20 lety na půli cesty.

Určitý rozpor nastává v otázce, zda ze strany státu podporovat především kulturu většinovou, institucionalizovanou a vázanou na tradiční centra s ambicí, aby tak byla zachována kontinuita a podpořena tradice a efektivita z hlediska počtu příjemců kulturních služeb. Pomiňme fakt, že polarita mezi centrem a periferií v oblasti kultury hraje nejednoznačnou roli a že z hlediska evropských a světových center kultury stále ještě zaujímá Česká republika a Praha pozici typické periferie. Kulturní potenciál obou sousedních německojazyčných metropolí i jejich zemí naše výkony o třídu převyšuje. Před více než sto lety se přitom celý středoevropský region propracoval mezi světová kulturní centra. Z tohoto důvodu může být rozlišování kultury na národní a mezinárodní v některých souvislostech kontraproduktivní a dle kritéria kvality v důsledku degradující. Při uplatnění principu subsidiarity bude v rozhodovacích procesech nejvíce zohledněna podpora kultury lokální.

V českém kontextu obě výše uvedené polarity nabízejí zcela specifickou historickou zkušenost. Postátnění kultury totalitními režimy způsobilo, že nastalo zmrtnění role centra, zanikla tvůrčí svoboda, v důsledku čehož se inovace a kulturní podněty rodily prakticky výhradně na periferii. Tam, na rozhraní setkávání se různých světů, vznikala alespoň minimální svobodný prostor, ve kterém probíhala kulturní reflexe, vyměňovaly se kulturní podněty a rodil se zásadní kulturní potenciál předznamenávající budoucí vývoj našeho kulturního dění. Z hlediska národního můžeme v době totalitních režimů hovořit o národně socialistickém či komunistickém vyloučení z centra kontrolovaného kulturního dění. Mnoho nejskvělejších představitelů české kultury 20. století se ocitlo na okraji, ať již žili a tvořili ve vnitřní izolaci na okraji české společnosti anebo jako exulanti třeba ve významných zahraničních centrech kulturního dění. Domácí prostředí a metropole se v důsledku fakticky staly kulturní periferií, na rozdíl od přirozené periferie bez tvůrčího napětí a potenciálu. I dnes se významná část kultury rodí na okraji, na periferii vznikají klíčové kulturní inovace a odtud přicházejí i životodárné podněty.

Na mnohé otázky, které jsou traktovány v četných diskusích o kulturní politice, nemá smysl hledat mezi nabízenými řešeními správnou odpověď. Patří sem např. spory o to, zda má být více podporována obnova památek, nebo současné živé umění. Připomíná to obdobný a mezi populistickými politiky oblíbený názorový ping-pong, zda je třeba podporovat z veřejných prostředků sport, nebo kulturu. Již řecký ideál kalokagathia by nás měl, pokud nejsme zcela vykořeněni z naší kultury (tedy nekulturní), přivést k takovému vyváženému pohledu na člověka a jeho nerozpolcenou povahu, že se v ní snoubí kultura zdravého těla s kulturou ducha.

Kulturní stopa předchozích elit

Poslední poznámka je věnována kulturní stopě v české politice. Je příznačné, že oba naši největší demokratičtí státníci 20. století, T. G. Masaryk a Václav Havel, byli významnými tvůrci a organizátory kultury. Jejich politika se opírala o kulturní fundamenty, zařadili se do významného kulturního kontextu, v jehož středu nakonec sami stanuli. Státnické dílo obou prezidentů, vznik samostatné demokratické republiky, resp. obnovení svobodné a demokratické státnosti a její bezpečnostní ukotvení včetně návratu k

tradiční české prozápadní kulturně-politické orientaci, nesou výrazné kulturní rysy reflektující počátky moderní české politiky vzešlé z kulturní a společenské emancipace národa. Sepětí kultury a politiky v podobě praktikované v české minulosti nemá pochopitelně pouze pozitivní rysy. Jednotící kulturní charakter po dlouhé období zastíral nedostatečnou politickou vyspělost české společnosti a její reprezentace. Nicméně kulturní stopa zanechaná v politice T. G. Masarykem a Václavem Havlem je inspirativní a zavazující. Nadlouho bude měřítkem, kterým budou poměřováni nejvyšší ústavní činitelé a političtí reprezentanti českého národa, stejně jako budoucí politické koncepce. Pro české prostředí je příznačné, že souvislost mezi kulturou a současnou politikou nebyla ani přes takovéto nepřehlédnutelné příklady rozpoznána a význam kultury nebyl doceněn. Oba prezidenti pocházeli z politicky anebo regionálně definované periferie tehdejší české společnosti. Oba nenašli následovníky, kteří by pochopili a rozvíjeli jejich dílo. Korunování Karla IV. na vítěze ankety o nejvýznamnějšího Čecha v sobě též nese ocenění jedinečného spojení kultury a politiky, které zanechalo v národním povědomí hlubokou stopu jakožto vzor dobré vlády.

Uvedené příklady snad přispějí k tomu, že obhájci kultury a tvůrci české kulturní politiky nabudou dostatečné sebevědomí, aby vytvořili pro kulturu takové podmínky, že z českého kulturního prostředí bude moci vzejít nejen nová generace politiků a státníků, ale i kultivovaných, vzdělaných a odpovědných občanů svobodné a demokratické české společnosti.

Obtížná náprava nefunkční politiky

Předchozí poznámky jsou pokusem vysvětlit a obhájit takový pohled na kulturní politiku, který nevidí hlavní problém absence její srozumitelné formulace v neznalosti nebo neznámosti případných řešení. Modelů ze zahraničí a příkladů a návrhů vzešlých z domácích debat je dostatek. Hlavní příčina deficitu české kulturní politiky spočívá ve fungování domácí politiky jako takové. Pokud by český politický provoz byl dostatečně funkční, zareagoval by na konkrétní problémy z kulturní oblasti a přijal odpovídající opatření. To je kulturní politika. Zásadní problém nelze též spatřovat v ideologické stránce, tedy v tom, která rozhodnutí by byla pravicová a která naopak levicová. Důvodem není zpochybňování pravolevého štěpení, nýbrž to, že funkční politika se vyznačuje tím, že politické strany dle své orientace k sobě vážou tu část aktivní kulturní veřejnosti, která odpovídá jejich ideovému zaměření, a prosazují s její pomocí taková řešení, která jsou jim názorově blízká.

Zbývají tedy dvě otázky. Za prvé, jak přimět české politické elity, aby uvedly (kulturní) politiku do takového stavu, který odpovídá vyspělé demokratické společnosti. Druhá otázka se musí zabývat tím, jak přesvědčit české kulturní elity, aby se na tomto procesu podílely. Odpověď na první otázku bohužel nespočívá ve výměně politických představitelů, která je ve volbách poměrně jednoduchá, ale ve výměně (proměně) jejich voličů. Česká politika a čeští politici jsou dnes poměrně věrným obrazem české společnosti, svých voličů. Odpověď na druhou otázku je též poměrně jednoduchá, ale o to hůře proveditelná. Kulturní veřejnost má šanci prosadit proměnu politiky do kulturnější podoby soustavnou a organizovanou aktivitou v rámci občanské společnosti. Z již uvedených příkladů Brna a Ústí nad Labem vidíme, že to skutečně funguje. Brněnská komunální koalice ČSSD a ODS tak dlouho provokovala určitou část kulturně aktivní společnosti, až ta se rozhodla pod značkou Žít Brno do politiky vstoupit a v loňských volbách obě „standardní“ politické strany na hlavu porazila. Problémem však je, že takovéto řešení vedlo v posledních dvou parlamentních volbách k hvězdnému vzestupu nových politických hnutí (Bártovy Věci veřejné a Okamurův Úsvit se navzdory své skutečné povaze tvářily jako strany), která se ještě v témže volebním období stačila natolik znemožnit, že se sama rozštěpila a prakticky zanikla. Účelnější je obtížnější cesta, kdy by zorganizovaná občanská společnost donutila tradiční politické strany věnovat se kulturní politice a přijímat odpovídající řešení. České politické strany jsou velmi uzavřené a natolik vzdálené české společnosti, že neplní funkci její reprezentace.

Některé z nich, zdá se, jsou ve svém postoji ochotny setrvat i za cenu obětování vlastní existence. Český stát spravuje tak velký segment kultury, že nadále není možné, aby před problémy v kultuře opakovaně strkal hlavu do písku a nebyl schopen představit a přijmout strategii, jak bude k této oblasti přistupovat. Stát tedy musí budovat svoji kulturní politiku. Obdobně jako se na přelomu 80. a 90. let minulého století stala jednou z politických priorit ochrana životního prostředí, nyní by se měla mezi vládní priority prosadit podoba kulturní politiky. Pokud bude české společnosti na stavu kultury opravdu záležet, stane se jedním z hlavních témat příštích voleb.

Převzato se svolením redakce časopisu [Kontexty 2/2015](#)